

Konstitucija in konstrukcija javnega mnenja v kontekstu reflektivne družbe

POVZETEK: V vsakem razpravljanju o raziskovanju javnega mnenja se nikoli ni mogoče znebiti vprašanj o metodologiji. Kljub vsem tem težavam pa so se raziskave javnega mnenja ustalile že na ravni rutinskih anket in analiz. Vpisale so se v pojem vsakdanjosti industrijskih in še bolj postindustrijskih (postmodernih) družb. Že kar dolgo časa, vsekakor pa vse bolj v pojavnem obdobju, v množičnih medijih objavljena poročila teh raziskav malodane tekmujejo z meteorologijo glede na odnose v trikotniku strokovnjaki – občinstvo – dinamika opazovanega fenomena. Povezava te problematike z odnosom subjekt – objekt je obravnavana v luči prispevkov Adorna, Bourdieuja, Habermasa in novejših teoretskih prispevkov. Na koncu se članek obširneje ukvarja še z vprašanjem o izginjanju ločnice med javnostjo in zasebnostjo v času virtualnosti.

KLJUČNE BESEDE: javnost, zasebnost, raziskovanje, družboslovje, teoretska psihoanaliza

1. Druga narava

V vsakem razpravljanju o raziskovanju javnega mnenja se nikoli ni (in se tudi nikoli ne bo) mogoče iznebiti vprašanj o metodologiji. Vprašanja o metodologiji merjenja ali proučevanja javnega mnenja pa se nadalje ne morejo izogniti temu, da se ne bi nanašala na velik kompleks epistemoloških problemov, kar končno na logični ali socialno-filozofsko kritični ravni pomeni, da se vprašanja končajo s paradoksi glede na pojem realnega. Da je ta pojem – nikoli dokončno rešljivo – ujet v dialektiko razmerja subjektivnega in objektivnega, najbrž ni treba posebej dokazovati, kakor tudi ne bi bilo treba dokazovati, da je prav ta »nerešljivost« vpisana v same temelje družboslovne in humanistične diskurzivne produktivnosti.

Vprašanja, ki se nanašajo na metodologijo omenjenega raziskovanja bi lahko klasificirali glede na to, s katere pozicije so izrečena. Tu ne nameravamo izvesti take klasifikacije, povejmo samo to, da mislimo predvsem na eni strani na »notranje« polemike med samimi razvijalci raziskovalnih metodologij in na zagovornike reflektivnih konceptualnih ter spekulativnih pristopov na drugi strani. Pri tem je to ločitev treba razumeti bolj kot polariziranost samega področja kot pa tako, kot da bi dejansko obstajale osebe, ki bi jih lahko enoznačno razporedili na en ali drugi pol. Če se prvi tip diskusij giblje na ravni »nestrinjanj tistih, ki se sicer strinjajo glede na temeljne koncepte« in se torej pogosto nanaša na »tehnične« probleme, pa se drugi tip diskusij odvija kot nekakšen organizirani nesporazum, kot dialog med različnimi strokami (npr. v najširšem okviru med filozofijo in sociologijo ipd.), ne nazadnje tudi kot spori o vlogi (kritični ali legitimacijski) družboslovja v kontekstu, ki ga proučuje. Na tej ravni torej

govorimo o problematizacijah metodologije raziskovanja javnega mnenja (in pravzaprav tudi drugih sociološko opredeljivih fenomenov), ki so nastajale v verjetno »večnem razcepu med empiriki in teoretiki«. Specifične raziskave, kakršne so raziskave javnega mnenja, so v tem pogledu pač eden od vidikov, ki seveda ni najmanj pomemben.

Konec šestdesetih let se je ta razcep artikuliral v antološkem zborniku »Positivismsustreit...« (Adorno 1972), v katerem najdemo tudi zelo ostre kritične razmejitev, vendar pa je v pogledu nazaj mogoče trditi, da sta v akademskem sporu, ki ga zbornik povzema, pridobili obe strani, vrsta kritičnih poudarkov pa je še vedno aktualnih. Adornovo opazko, da je »nasploh objektivnost empiričnega raziskovanja družbe stvar metode, ne pa predmeta raziskave« (Adorno 1972: 84), je mogoče čitati kot teoretsko opozorilo, ki ga raziskovalec družbene empirije mora imeti pred očmi v različnih fazah raziskave. Ne nazadnje pa, zlasti z vidika ohranjanja verodostojnosti raziskav, najbrž ne kaže zanemariti tudi »laičnih« kritik, izrečenih s strani samih »objektov« raziskovanja in naročnikov raziskav (denimo, političnih strank, ustanov, »vidnih« posameznikov itd.), ki se v rezultatih raziskav ne razpoznajo, ali jim očitajo tendencioznost, ali tudi namerno manipulacijo.

Čeprav so te problematizacije dandanašnji v mnogih pogledih tudi presežene, pa nerešeni (in resnici na ljubo nerešljivi) problemi vedno znova vznikajo, če ne drugače pa v ozadju razprav o ustreznosti (= adekvatnosti) dognanj, trditev in ugotovitev javnomnenjskih raziskav. Kar pravzaprav hočemo v zvezi s tem reči, je to, da je neizogibno ozadje obravnavanega raziskovanja njegova ustreznost in s tem pomenska smiselnost glede na realnost, torej v pogledu z drugega zornega kota njegova resničnost, kar se kajpak lahko prevede tudi v vrsto doktrinarnih vprašanj o »znanstvenosti« ipd. Da je tako, se kajpak ne kaže čuditi, saj so vsi takšni pojmi kot so »realnost, resničnost, adekvatnost« praviloma stvar dokaj odprtih definicij, torej definicij, ki so pretežno rezultat neizčrpnih »kontekstualizacij« in uvrščanj v različne spoznavne in metodološke modele. Kljub vsem tem težavam pa so se raziskave javnega mnenja – še zlasti tiste, ki se nanašajo na politične profile javnosti – ustalile že na ravni rutinskih anket, sondaž in analiz. Vpisale so se skratka v pojem vsakdanjosti industrijskih in še bolj postindustrijskih (postmodernih) družb. Že kar dolgo časa, vsekakor pa vse bolj v povojnem obdobju, v množičnih medijih objavljena poročila teh raziskav malodane tekmujejo z meteorologijo glede na odnose v trikotniku strokovnjaki – občinstvo – dinamika opazovanega fenomena. Gotovo je ta status meteoroloških in javnomnenjskih ugotovitev podprt z institucionalno strukturo samega razmerja med sporočevalci in sprejemniki sporočil, pri tem pa je jasno, da je delovanje tega razmerja sploh omogočeno z delovanjem medijev. Osnovno razmerje, če torej za trenutek odmislimo medij, prek katerega se sporočila prenašajo, je lahko opredeljeno, kot je ugotovil Anthony Giddens, glede na družbeno pripoznane položaje ekspertnosti in laičnosti.

»Ekspert je katerikoli posameznik, ki se more uspešno sklicevati na bodisi posebne spretnosti bodisi na posebne tipe znanja, ki jih laik ne poseduje. Termina 'ekspert' in 'laik' je treba razumeti kot kontekstualno relativna. Obstaja veliko slojev ekspertnosti, tisto kar pa šteje v kateremkoli danem položaju, v katerem se ekspert in laik soočata, je neravnotežje v sposobnostih ali informacijah, ki – za dano področje delovanja – naredi enega za 'avtoriteto' v odnosu do drugega.« (Giddens 1996: 38)

Analogija z meteorologijo, ki zajema tudi notranjo strukturo tega raziskovanja (vodijo ga eksperti, ki izdelujejo povprečno pismenim ljudem razumljive rezultate v obliki medijskih sporočil) in kajpak še zlasti vznemirljive prognostične sestavine, pa nakazuje navezavo na znameniti pojem »druge narave«, ki so ga razvili predvsem zastopniki kritične teorije. V grobem se »druga narava« razlikuje od »prve« (ali tudi »prave« narave) po tem, da je družbeno proizvedena in po klasičnem razsvetljenem nazoru človeško družbo emancipira glede na »zunanjo« naravo. V kritičnem pogledu pa izstopijo aspekti »odtujenosti in zaslužnjevanja« v nasprotju z optimistično videno »emancipacijo«. Če z vzpostavitvijo industrijske družbe v širšem kulturnem okviru, ki ga opredeljuje pojem meščanske družbe, »druga narava« postane, ne glede na vrsto drugačnih poimenovanj (kultura, urbano okolje, družbeno okolje ipd.), nekaj samoumevnega, je lahko razvidno, da je njena proizvedenost eden od ključnih predmetov družboslovnega raziskovanja. Navsezadnje je »družbena proizvodnja družbe« tisti primarni proces, v katerem se sploh oblikujejo fenomeni za družboslovje.

Če ženemo analogijo dveh narav še dalje, lahko ugotovimo, da pomen pojma tako v enem kot drugem smislu zajema kompleksnost, o kateri vemo, da o njej ne vemo vsega, recimo na način kantovskega nespoznavnega presežka nad spoznanim. Kajti narava obstaja in se hkrati pravzaprav dogaja, se nenehno procesira, proizvaja, v njej delujejo mehanizmi, ki nam kajpak niso v celoti poznani. Logika te analogije seveda v eni izmed možnih konsekvenc vodi tudi k neustreznim primerjavam med naravoslovnimi in družboslovnimi znanostmi in vedami, kar se je, kot vemo, v zgodovini znanosti dogajalo in se pravzaprav še dogaja – pogosto z lažnimi upi, da bi družboslovno znanje omogočilo tako moč nad objektom kot jo omogoča naravoslovje. »Tisto, na kar danes na splošno mislimo z imenom empirično družbeno raziskovanje, je od Comtesovega pozitivizma bolj ali manj po lastnem priznanju imelo za vzor naravoslovne znanosti... Konstrukcija totalnega ima za prvi pogoj neki pojem o stvari, na katerem se organizirajo disparatni podatki.« (Adorno 1972: 82) Ta predpostavljeni pojem se, če na kratko povzamemo Adornovo izpeljavo v nadaljevanju, ravna po izkustvu, ki ga usmerjajo »družbeno instalirani mehanizmi nadzora«. Z Adornom se je verjetno še danes mogoče strinjati, da je v predstavi o znanosti, ki družboslovju vsiljuje naravoslovju podobne funkcije in utilitarne sheme, zaobsežena tudi težnja po »uporabnosti« družboslovja in uporabi njegovih rezultatov v območju »druge narave«, kjer družbeni fenomeni v tovrstni predstavi dobijo vlogo objektov, ki jih je mogoče manipulirati ali lepše povedano: upravljati. Torej tudi ni težko v ozadju takšne »konceptije« znanosti ugotoviti mesta, s katerega se artikulira, ni težko ugotoviti, da gre za pozicijo, nevtravno rečeno, vodilnih razredov in upravljaljskih (oblastnih) struktur, ali manj nevtravno rečeno, dominantnih družbenih skupin. Tu je gotovo treba poudariti, da se je adornovska kritika vpisala v temelje postulatov avtonomije družboslovja, ki je označeno s svojo specifikom v razliki z avtonomijo znanosti nasploh. Sicer pa je od takrat izstopila problematičnost pojma totalitete (celote), ki jo je Adorno sam sicer mestoma zaznal, da pa se pojmu totalitete ni mogel odreči, priča njegova (deloma posthumna) polemika z Benjaminom.¹ Ta problematičnost se je še zlasti jasno pokazala v času in kontekstu strukturalizma in

drugih takratnih epistemoloških inovacij, ki so – če opustimo opisovanje vmesnih členov – vodile k sociološkemu razumevanju družbe v kategorijah refleksivne družbe.

2. Med »metodologizmom« in »teoreticizmom«

Proizvodnja druge narave, ki je kot pojem smiselna tudi in predvsem, če v svojem pomenu zajema simbolni univerzum, ki je za vsako razumevanje družbenosti konstitutiven, v nanosu na tematiko, s katero se tu ukvarjamo, pomeni, da je tudi javno mnenje pojav, ki se v družbi proizvaja, izdeluje, je torej specifičen vidik manifestiranja družbene prakse. Javno mnenje je eden od zelo kompleksnih indikatorjev obstoja »družbenega prostora, te nevidne realnosti« (Bourdieu 1994: 25). Raziskave javnega mnenja to »nevidno realnost« pač povnanjajo tako, da predočajo rezultate svojih povpraševanj, merjenj in analiz, pri čemer ne kaže pozabiti tudi na raziskave, ki jih širša javnost manj pozna. Pustimo ob strani dileme avguštinovskega tipa o tem, ali bi javno mnenje obstajalo, če ga ne bi »odkrivali« z raziskavami? Tako artikulirana dilema pa nam lahko prispeva poudarek, ki je lahko tudi ključnega pomena. Raziskave javnega mnenja se namreč s tem, ko indicirajo sam obstoj takega objekta, kot je javno mnenje, hkrati morajo soočiti tudi same s seboj kot s faktorji proizvodnje javnega mnenja v njegovih partikularnih pojavnostih.

To pa nas vrača k vprašanju konstituiranosti objektov sociološkega raziskovanja. Verjetno bi bilo dokazljivo, da se zlasti v raziskavah, ki postanejo »rutina«, ki torej celo uidejo izpod okrilja akademskih znanstvenih ustanov, same utemeljitve tega zakaj in kako je neki družbeni fenomen objekt raziskovanja, raztopijo v samoumevnosti ponavljanja shem raziskovanja. Med take raziskave, ki so sestavina tako imenovane »scientizacije« družbe,² poleg različnih marketinških raziskav, vsekakor sodi vrsta socioloških ali tudi socialnopsiholoških, tudi vrste evalvacijskih po navadi periodično ponavljajočih se raziskav, ne nazadnje seveda tudi raziskave javnega mnenja. Ker je iz povedanega dobro videti, da je »javno mnenje« pač eden izmed sociološko določljivih pojavov, ne vidim razloga, da ne bi mogli pri določanju njegovega statusa, njegove konstituiranosti, upoštevati teoretskih prispevkov, ki govorijo o konstituciji objekta družboslovja tudi bolj na splošno. V tem pogledu si lahko nekoliko pomagamo s prispevkom Pierra Bourdieuja. Najprej povzemimo nekatere jasne poante iz devetega poglavja ene od njegovih ključnih teoretskih knjig, *Le sens pratique*.³ Po Bourdieuju vzpostavljeni red in distribucija kapitala, na katerem se ta red temeljuje, že »zgolj s tem, da obstajata, prispevata k svojemu lastnemu ponavljanju«. Raziskave, ki torej hočejo prodreti v to pulzirajočo realnost, morajo privzeti formo ponavljanja, pri čemer vsaka ponovitev ni povsem enaka prejšnji. Kapitalska organizacija se manifestira »s simbolnim učinkovanjem«. V odmiku od Durkheima Bourdieu meni, da družboslovje ne more »družbenih dejstev obravnavati kot stvari«, kajti s tem bi se mu izmuznilo tisto, kar te družbene stvarnosti dela za predmete spoznavanja, ne glede na to ali so potem tudi zares razpoznane v »sami objektivnosti družbenega obstoja«.

»Kajti posamezniki in skupine so objektivno opredeljeni ne le s tem, kar so, ampak tudi s tem, za kar veljajo, da so, to je z *zaznanim bitjem*, ki ga, četudi je neposredno odvisno

od njihovega bitja, ni nikoli mogoče povsem omejiti na to bitje. Družboslovje mora upoštevati dve vrsti lastnosti, ki so objektivno navezane na posameznike in skupine. Na eni strani so materialne lastnosti, ki se, če začnemo s telesom, pustijo prešteti in izmeriti kot katerakoli stvar fizičnega sveta, na drugi strani pa so simbolne lastnosti, ki niso nič drugega kot materialne lastnosti, kadar jih zaznavamo in vrednotimo v njihovih medsebojnih razmerjih, se pravi kot razločevalne lastnosti.« (Bourdieu 1980: 233. Prevod: Jelka Kernev - Štrajn)

Kot pravi Bourdieu v nadaljevanju, »*notranje dvojna* stvarnost zahteva, da presežemo alternativo, v katero se pusti zapreti družboslovje, in sicer alternativo med družbeno fiziko in družbeno fenomenologijo« (Ibid. 234). Kar Bourdieu imenuje »družbena fizika« se najpopolneje manifestira v obliki »objektivističnega ekonomizma«, ki skupni izkušnji nedostopno objektivno stvarnost razume »prek analize statističnih razmerij med porazdelitvami materialnih lastnosti, kvantificiranimi izrazi vnovične delitve kapitala (v njegovih različnih oblikah) med posameznike, ki tekmujejo za njegovo prilastitev«. Na drugi strani pa se družbena fenomenologija⁴ ukvarja s pomeni, ki jih proizvajajo družbeni dejavniki – s tem pojmom Bourdieu razume tako posameznike kot skupine, osebe kot ustanove itd. Dejavniki v vsaki družbeni organizaciji, pa naj bo to tradicionalna ali moderna urbana skupnost, glede na te predpostavke oblikujejo svoje strategije, pri čemer je težko razumeti eno brez pojasnjevanja drugega in nasprotno. Mimogrede naj opozorimo, da je Bourdieu v svojih antropološko zaznamovanih obravnavah družbenih sistemov v Kabiliji in v pirenejskem Bearnu razvil tudi pojem habitusa. Treba pa je upoštevati, da gre za kompleksen teoretski pojem, ki ga je tudi sam Bourdieu rabil precej »varčno«, saj je o habitusu raziskovane družbene entitete mogoče govoriti šele potem, ko so nam jasni njeni zgodovinski, socialni, antropološki in ekonomski aspekti. Habitus je torej pojem z epistemološko funkcijo, kar pa v mnogih hitrih prisvojitvah Bourdieujevega kategorialnega aparata ne upoštevajo dovolj in pojem neustrezno instrumentalizirajo.

»Družbena fenomenologija« zaseda eno od strani v napetosti med objektivizmom in subjektivizmom v družboslovju, torej med temama, ki v celotnem Bourdieujevem delu vedno znova izplavata na površje, pri čemer Bourdieuja lahko štejemo za enega tistih ključnih avtorjev, ki je veliko prispeval vsaj k razumevanju součinkovanja obeh gledišč in predvsem njune udeležnosti v proizvodnji objektov družboslovja v procesih »objektivizacije«, katere smisel se ohrani predvsem v ohranitvi sledi subjektivnega pogleda v objektu, proizvodu sociološke prakse. Vseeno lahko rečemo, da pozorni bralec Bourdieujevega težko posnemljivega lucidnega pisanja, lahko končno ugotovi, da sicer po študiju njegovih besedil veliko bolje razume konstitucijo družbenega, vendar pa s tem ne pridobi izdelane recepture o konstrukciji raziskovanja. Tistega, kar je Bourdieu opredelil za dve »napaki« v družboslovju, navezujoči se na omenjene dvojnosti in ju je poimenoval za »metodologizem« in »teoreticizem«, se družboslovje, tudi če bi to hotelo in tudi, če bi imelo idealne razmere za kaj takega (predvsem z ničemer omejeno avtonomijo, kar je v danih okvirih nemogoče), ne bo nikoli rešilo.

»Bourdieu vidi v 'metodologiji', zamišljeni kot ločeni specialnosti, odrezani od vsakdanjega izvajanja raziskav, obliko *akademizma*, ki z napačnim abstrahiranjem (*ab-trahere*

pomeni razločevati) metode od objekta, reducira problem teoretske konstrukcije slednjega na tehnično manipulacijo empiričnih indikatorjev in opazovanj.« (Wacquant v: Bourdieu, Wacquant 1996: 28)

Metodološki fetišizem navsezadnje vodi v znanstveno kratkovidnost in torej omo-goča, da »vse bolj vidimo vse manj stvari«. Bourdieu v svoji kritiki »metodologizma« ni mislil samo na konceptualne ugovore, ampak je izrecno v »akademizmu« kritiziral vse bolj ustaljeno prakso razločenosti med vodilnimi raziskovalci in hierarhično podrejenimi izvajalci. »Praktična organizacija in zbiranje podatkov... sta tako tesno povezana s teoretsko konstrukcijo objekta, da ju ni mogoče reducirati na 'tehnične' naloge, ki jih prepustimo podrejenim, raziskovalnim birokracijam ali raziskovalnim asistentom« (Ibid. 29). Če bi kdo v teh odstavkih razbral Bourdieujevo sovražnost do »empiricizma«, bi seveda zgrešil smisel njegove kritike, kajti gre za težnjo, da bi »obnovil praktično plat teorije kot dejavnosti proizvodnje znanja« in se zato ostro obrača proti predvsem s samo seboj ukvarjajoči se larpurlartistični teoriji. Njegovo pisanje, ki je tudi za kvalificirane bralce pogosto skrajno zahtevno in polno teoretskih inovacij, se vendarle vseskozi navezuje na empirijo, je torej vseskozi refleksija, ki se zaveda svojih praktičnih izvirov. Skratka, Bourdieu je bil kritik »teoreticistične teorije« in s tem povezanega tipa intelektualizma, a to njegovo pozicijo ustrezno razumemo šele ko vanjo vštujemo to, da je Bourdieu govoril kot vrhunski teoretik in intelektualec.

Kaj ima vse to opraviti z našo obravnavo take topike, kot je javno mnenje? Ne da bi trdil, da je vse, kar je mogoče šteti v dandanašnji razpostranjenih raziskavah javnega mnenja za vprašljivo, dilematično in problematično, mogoče rešiti s formulami, ki bi jih morda izvotkali iz razprav o konstituciji in kontrukciji objekta družboslovnega raziskovanja, pa se je vedno, ali vsaj občasno, treba spraševati o ustreznosti metodologije in konceptov, če nas k temu ne prisili že sama občasna vprašljivost povratnih informacij (»feed-backov«) posameznih raziskovanj. Ne gre samo za vprašanje ali z neko empirično raziskavo, ki se recimo periodično ponavlja, ugotovimo »resnico« ali postavimo točno prognozo, ampak gre vedno znova za teoretsko vprašanje raziskovalčeve intervencije v konstrukcijo objekta. Seveda velja tudi nasprotna relacija, saj je raziskovani objekt (vzorčna populacija, sistem ustanov itd.) konstituiran kot dejavnik in je s tem tudi subjekt, ki učinkuje na konstitucijo raziskovalčevega položaja. V procesu raziskave se izhodiščna predstava objekta porazgubi, uniči v tistem, kar je proizvedeno v »objektivno« dognanje. Če je družboslovje na teoretski višini, če mu torej gre za omenjeno »proizvodnjo znanja«, si ne more privoščiti popolne izgube izhodiščne predstave objekta. Če si hočemo pojasniti kako to, da stokrat uporabljena metodologija, nenadoma daje zmotne rezultate, če nam ni jasno, kako to, da je, denimo, naročnik raziskave o svoji javni podobi, upošteval vsa raziskovalna spoznanja in navodila, pa je v svoji politični ali tržni praksi »propadel« itd., se pač moramo, če nič drugega, vrniti k izhodiščnim konceptom in preverjanju modelov za izračunavanje odnosov med količinami v množici pridobljenih podatkov. Če pa se lotimo še česa drugega, nemara odkrijemo, da je na »napačen« rezultat ob izključeni možnosti metodološke napake, lahko vplival neki drobni predsodek, stereotip (in kar je še takega, kar formira subjektivne predstave), ki smo ga subjektivno projecirali v nastavek za izdelavo »objektivnega« poročila o določeni »stvari«. Gotovo je kot po-

sebni dejavnik treba omeniti raziskovalno tehnologijo, torej kratkomalo računalnike in vse boljše programske opreme, ki omogočajo verjetno doslej največji preskok v raziskavi empirije s tem, da se da z njihovo pomočjo ažurno preverjati hipoteze in koncepte ob kompleksnih slikah, ki se setavljajo iz množice empiričnih podatkov.⁵ Toda to prej stopnjuje potrebo po teoretizaciji, torej po posplošitvah, iskanju vzročnih zvez in kritični analizi, kot pa da bi potrebo po vsem tem odpravljalo.

3. Premiki meje med javnostjo in zasebnostjo

Vprašanja javnosti kot »družbenega prostora« in javnega mnenja, kot kompleksnega in fluidnega objekta raziskovanja, so še zlasti v obdobju pred in po velikih političnih spremembah, ki so dodobra pretresle konstrukcijo dveh oblik organiziranosti industrijskih svetov, nedvomno bila zelo izčrpno in na široko obravnavana v večjih različnih družboslovnih in humanističnih disciplinah. Ni se mogoče pritožiti, da bi bilo premalo bodisi empiričnih raziskav (čeprav teh »nikoli ni dovolj«) bodisi razvijanja teoretskih konceptov in tudi oblikovanja celih novih teoretskih smeri.⁶ Torej ne samo to, da se vprašanje novih definicij in opredelitev javnosti v razmerju z različnimi pojmi, od politične demokracije do ekologije, prenavlja in reartikulira, ampak že oblikovanje vrste novih pristopov in novih disciplin priča o prestrukturiranju in novih procesih glede na konstitucijo javnosti. In kdo so dejavniki teh procesov, če ne tudi sami proizvajalci javnomnenjskih in drugih raziskav na področju javnosti, ki hote ali nehote s pomočjo svojih kategorialnih aparatov percipirajo transformirano javnost ter to percepcijo posplošujejo, s tem pa jo vnašajo v sam družbeni prostor, ki je opredeljen kot javnost. Ta družbeni prostor pa kajpak ni neodziven. Če je javnost pravzaprav institucija ali, če hočete, zbir vzajemno delujočih institucij, je javno mnenje dinamični moment v tem institucionalnem prostoru, ki ga zdaj že več desetletij na teh podlagah končno formirata vsaj dva med seboj neprimerljiva pomembna agregata: sistem medijev in sistem javnomnenjskih raziskav. Čeprav ob sami omembi javnomnenjskih raziskav najraje najprej pomislimo na raziskave političnih mnenj in še zlasti volilnih preferenc, o katerih največ govorijo in pišejo takoimenovani resni mediji, pa se je treba spomniti, da se, če niti ne govorimo o povsod institucionalno uveljavljenem statističnem zbiranju podatkov, nenehno odvija raziskovanje najrazličnejših slojev občinstva za različne potrebe kot npr. za socialne ustanove, izobraževalni sistem, gospodarske organizacije in ne nazadnje tudi za »lažje« medije. Raziskave javnega mnenja od samega začetka ob prelomu stoletij strežejo s podatki iz volilnih raziskav (torej znanih *polls*), pa tudi z vrsto rezultatov »manj resnih« anketiranj.⁷

V zdaj že klasični in v mnogih pogledih še zdaleč nepreseženi Habermasovi študiji javnega mnenja najdemo številne ugotovitve, ki napeljujejo na to, da imamo opravka s sfero, ki se spreminja, kar kajpak namiguje že sam naslov knjige. Habermas ugotavlja, da se prestrukturiranje »načela javnosti« najbolj nazorno kaže v »premenah tiska«. Med drugim pa je bila posledica tega tudi to, da se je »znotraj zasebnega območja zabrisala jasna razmejitev med javnostjo in zasebno sfero« (Habermas 1989: 201). Od takrat pa do danes se je še veliko zgodilo z mediji, politikom, družbo, ekonomijo in ne

nazadnje s sociologijo ter družboslovjem nasploh, čeprav je v strukturnem pogledu vse že bilo »nastavljeno« v času, ko je Habermas pisal svojo znamenito študijo. Proizvodni mehanizmi javnosti v kontekstu družbene reprodukcije, s katere so »z zmago demokracije in kapitalizma« odpadle zameglitve, ki so izvirale iz iluzorično realnih razlik med politično označenimi ideologijami, so se nedvomno spremenili in skupaj z njimi se je spremenil tudi družbeni kontekst. Tehnologija, zlasti tista, ki je v uporabi v medijskem sistemu in kajpak tehnologija za proizvodnjo virtualne realnosti, je glede na načine njene uporabe hkrati simptom teh sprememb in hkrati mašinerija z zdaj vsaj v načelu brezmejnimi perspektivami v »dobrem in slabem«. To seveda do nadaljnjega velja za svet tostran digitalne ločnice. »Vsa dihotomija subjekt/objekt, vsa dualnost duh/materija, sta usodni za realistično dojetanje mediosfere, ki je toliko objektivna, kot je subjektivna« (Debray 1994: 43). Če je bilo, denimo, v petdesetih letih 20. stol. vse bolj očitno, da Hollywood sooblikuje fantazmatski svet posameznikov, da recimo vpliva na oblikovanje razmerij med spoloma ipd., je hkrati bilo še vedno razvidno, kaj je »realnost« in kaj »simulacija«. Seveda bi bilo pretirano reči, da se zdaj odnos med realnostjo in simulacijo povsem preobrača; prej gre za nekaj bolj daljnosežnega, kajti zdaj imamo opraviti z virtualizacijo, ki je v posledicah »bolj totalna«, kot je sama simulacija. Čeprav glede tega še zdaleč ne govorimo o ničemer dopolnjenem in verjetno je, da se že zdaj veliko »tehnoutuziastov« v svojih napovedih moti, pa je jasno, da se prvi učinki v obliki povečanega števila ravni javne, zasebno javne in javno zasebne komunikacije, že dovolj resno kažejo. Kljub temu ne kaže spregledati teoretsko treznih opozoril: »Tehnološki izum je vedno v tesni povezanosti z družbeno realnostjo, z družbenopolitičnim projektom, ki ga preseže in ga zaobjame, kar pomeni, da je realnost, poimenovana za virtualno, v zadnji analizi vedno družbena, ali, da je, kar nas končno privede k istemu, družbena realnost prvotna« (Dubey 2001: 155). Dubeyovega opozorila ne kaže razumeti kot stališče o popolni razločljivosti med »dejansko realnostjo« in njenimi formami reprezentiranosti, predvsem gre za opozorilo na tiste koncepcije, ki s precejšanjem tehničnih možnosti medija (denimo interneta) pozabijo na samo »substanco« družbene realnosti.

Gotovo je, da se javno mnenje, ki se vedno izrazi tudi v področju politike, vse bolj konstituira v sferi, ki vsaj na prvi pogled ni videti vseskozi politična, torej tudi ne javna po klasičnih definicijah javnosti.⁸ Če ne govorimo o tem, da je v tem kontekstu ugotovljivo javno mnenje daleč od Habermasovega ideala o javnem mnenju, ki se oblikuje v sferi javnega rezoniranja, lahko ugotovimo, da gre za izredno pluralno subjektivno profiliranost samih nosilcev mnenj, ki so lahko po vseh značilnostih zasebna, vendar se izrekajo kot javna. V zadnji instanci ta razvoj stvari vodi k temu, da javno mnenje kot objekt raziskovanja in družboslovnega vodenja takorekoč izginja, postaja samo še presek povnanjene zasebnosti in indikator transformirane in z določenega gledišča »degradirane« družbenosti. Javno mnenje, ki se takorekoč vsakodnevno prezentira v medijih, se spreminja v področje komunikacije, kjer si v načelu neizpolnjene subjektivnosti (podobno kot Lockova *tabula rasa*) vsakodnevno poiščejo identifikacijo, ki jim kontekstualno pač ustreza. Če bi sledili logiki te hipoteze, bi se ne nazadnje morali ukvarjati z vprašanji iracionalnih sestavin javnega mnenja in z vprašanji kako

navsezadnje z racionalno aparaturo raziskovanja javnega mnenja sploh komunicirati v tako oblikovanem javnem mnenju. Koliko pri reševanju te zagate (če kajpak priznamo, da sploh obstaja) lahko pripomore kontroverzna teoretska psihoanaliza?

Slavoj Žižek, ki je danes eden najbolj vidnih teoretikov (lacanovske) psihoanalize na svetu, se je v zadnjem času že večkrat lotil vprašanj izginjanja meje med zasebnostjo in javnostjo. Med drugim Žižek komentira pojav prezentiranja zasebnih in tudi intimnih izkušenj, sanj in strahov v medijih ali popolnim neznancem v znamenitih klepetalnica po internetu ipd.: »... ne le, da tujce uporabimo za to, da jim zaupamo skrivnosti ljubezni in sovraštev, ki strukturirajo naša razmerja z ljudmi, ki jih poznamo in ki so nam blizu; zdi se, kot da bi se samih teh razmerij udeleževali zgolj na ozadju zagotovljene distance« (Žižek 2002: 289). Po njegovem zdaj lahko govorimo o »izginotju ločnice med javnim in zasebnim«, kar nadalje ilustrira s primeri javnega prikazovanja intimnosti ipd. in ne nazadnje se skliče še na fenomen »reality soaps«, torej televizijskih in internetnih prezentacij, ki jih poimenujejo veliki brat (*Big Brother*). Kar se je začelo v obliki relativno blagih *talkshawov* (recimo v obliki oddaj Oprah Winfrey), se danes nadaljuje v popolnih razgaljanjih zasebnosti v *showih* Jerryja Springerja, ki na svoje oddaje pred navijaško razpoloženo publiko v studiu pripelje npr. prevarane soproge, nezveste može in njihove ljubice, nakar vsi skupaj uprizorijo »neodigran« prizor resnične (melo)drame prizadetih osebnosti. Toda pred očmi javnosti se strasti v času odmerjenem za oddajo pomirijo, voditelj pa končno predlaga nauk vse zgodbe. Nastajanje prostora redukcije javnosti ali ekspanzije zasebnosti v območje javnosti, je že konec sedemdesetih let dovolj jasno zaslutil Christopher Lasch v svojem intelektualni uspešnici o kulturi narcizma. Kar takrat ni bilo predvidljivo, je bila nemara drastičnost javno izvedenih »resničnih« psihodram. Čeprav navsezadnje bi te formulacije lahko kdo razumel kot moraliziranje, pa moramo skupaj z Žižkom, zavrniti tako gledišče. Morda je mogoče govoriti o tem, da prikazovanja zasebnosti v javnosti, s tem torej prezentacije strukturno spremenjene konfiguracije javnosti kot družbenega prostora, prehitvajo zmožnosti izrekljivosti, torej diskurzivne artikulacije kompleksnega dogajanja v razmerju subjektivnega in objektivnega in nemara preobrnjene smeri procesa (bourdieujevske) »objektivizacije«. V samem ugotavljanju spremembe v konstituciji javnosti, ob seveda nujnem upoštevanju vse hipotetičnosti našega videnja »stanja stvari«, je neizbežno vpisana sled tradicionalnega pojmovanja subjektivnosti. Ta je bila vedno nosilka etike in v empiričnem svetu je bil posameznik zavezan morali, ki je temeljila na razločenosti zasebnega (da ne govorimo o intimnem) od javnega. Če se je javni prostor z mediji in vsesplošno komunikacijo transformiral v zgolj razširjeno zasebnost, se je zasebnosti odprla možnost nenehne nove in nove samoizbire. Zgroženost zagovornikov morale je ob tem razumljiva, vendar pa je njihovo plediranje za moralno obnovo vsekakor brezupno. S psihoanalitskega gledišča se zdaj nemara že bojimo končno parafrazirati znano Lacanovo reklo tako, da bi rekli: »Nezavedno je strukturirano kot javnost«. Na začetku omenjena paradoksnost, ki jo izvrže dialektika subjektivnega in objektivnega v nanosu na konstrukcijo raziskav javnega mnenja, se nam zdaj pokaže v realni razsežnosti. Nekaj pa je še treba pripomniti. Izginjanje meje (ali vsaj težja določljivost te meje) med javnim in zasebnim ne pomeni, da sfere zasebnega sploh ni več, saj se navsezadnje v medijsko

razgaljanje zasebnosti lahko vključi samo neznamenit ljudi. Gotovo pa je, da ima vse to javno prezentiranje nek za zdaj še ne izmerjen učinek na sfero zasebnosti, ki bi jo zdaj nemara raje poimenovali »medosebnost«. Razmerja med posamezniki spričo rekonstituiranosti javnosti izgublajo, benjaminovsko rečeno, *auro* edinstvenosti, so vse bolj »variacije na temo« in kdo ve, morda so zato tudi manj travmatična. Posebno vprašanje, ki ga pač z več ali manj uspeha rešuje raziskovanje javnega mnenja, pa je, kako ti vplivi in modifikacije zasebnosti spreminjajo množično refleksijo družbenosti?

Konstrukcije javnega mnenja okoli vprašanj javnega interesa bodo seveda še naprej »funkcionalne«, pa četudi kot predvsem fiktivni presek zasebnih mnenj, toda upoštevati bodo morale predvsem teoretsko dojemljivo konstitucijo javnosti, če naj v tej funkciji sploh kaj doženejo. Še pomembnejše pa je drugo vprašanje, ki ga vsaj doslej večinoma nihče ni razrešil, ali ga je samo za krajši čas. Ali je v nasprotni smeri kot je bilo javno mnenje ugotovljeno mogoč proces proizvodnje »zaželenega« javnega mnenja. Zdi se, da kratkotrajni uspehi, denimo Miloševićevega režima, uspehi posameznih populističnih politikov ipd., pritrjujejo taki možnosti. Enako bi se lahko vprašali ali bi bilo mogoče »instantno dekonstruirati« pojave nevarnih politik z vplivanjem na javno mnenje? Kot vemo, je glede na ugotovitve raziskovanj javnega mnenja mogoče oblikovati strategije delovanj v javnem prostoru, na trgu, v različnih javnih ustanovah itd., s tem se lahko vpletemo v procese produkcije javnega mnenja, ga torej skušamo ujeti v svojo konstrukcijo, toda konec koncev moramo priznati, da »družbena fenomenologija« nikoli ne more doseči »ideala« družbene fizike.

Opombe

1. Ta trditev se ne opira na karkoli »obče znanega«. Da polemika med Benjaminom in Adornom pravzaprav, med drugim, zaobsega tudi vprašanje »mišljenja celote«, pri čemer je Benjamin v ne povsem elaborirani obliki, pa vendar dokazljivo razvidno, anticipiral mnogo poznejše epistemološke premike, sem skušal pokazati v Štrajn 1999.
2. Pomen koncepta scientizacije oziroma refleksivne scientizacije, kakor ga je opredelil predvsem Ulrich Beck (in je potem precej »ponarodel« v družboslovnih krogih), je zelo jedrnato in razvidno povzela Srna Mandič (2001: 81).
3. To delo je tudi prvo knjižno Bourdieujevo delo, ki bo kmalu izšlo v slovenščini (v prevodu Jelke Kernev – Štrajn) v zbirki Studia Humanitatis.
4. Termina »družbena fenomenologija« tu ne kaže povsem enačiti z razumevanjem fenomenološke filozofije, ampak ga je treba razumeti v nekoliko bolj »tehničnem pomenu«, kakršen je priročnejši za sociološki pogled, četudi je ta, kot v Bourdieujevem primeru, dokaj sofisticiran.
5. Že samo dejstvo prezentiranja realnosti v sodobnih družbah z množico statističnih podatkov, objavljanjem izsledkov raziskav na najrazličnejših področjih manifestiranja družbenosti, zbuja vsaj dva značilna tipa kritik, za katere je vse preveč primerov, da bi nas obvezovalo k temu, da bi citirali konkretne primere. Prvi tip kritike bi lahko označili kot kritike s stališča »zdrave pameti«, češ vse to, kar »nam pove raziskava smo vedeli že prej«, pri tem pa je kajpak sami tej poziciji lastno, da ne sprejema nobenih ugovorov, ki bi se nanašali na preverljivost tega vnaprejšnjega védenja. Drugi tip posplošene kritike je »intelektualen« ali filozofski. Ugovori

proti prezentiranju faktov s pomočjo meritev, preštevanj in kalkulacij, v okviru tega tipa kritike se sklicujejo na »resnico«, češ da je ta nedosegljiva »banalni« statistiki, ampak je lahko dostopna samo posebnemu uvidu. Seveda tovrstne izreke veliko bolj opisujejo predvsem pooblaščen ali privilegirani družbeni položaj govorcev ali drugače: so diskurz s stališča reprezentirane vloge njihove družbene skupine, strukture podrejenosti in/ali nadrejenosti. To seveda ne pomeni, da ni zmotnih, amaterskih raziskav in tudi verjetno ne prav maloštevilnih metodoloških zlorab, vendar pa še zdaleč ne toliko, da bi s tem bile diskvalificirane same tovrstne raziskave nasploh.

6. Predvsem kot teoretsko ozadje vsakršnih družboslovnih raziskav na novih večinoma interdisciplinarnih področjih, se v zadnjih letih kažejo različice teorij kulture (s poimenovanji kot so *cultural analysis*, *cultural theory* ipd.), od tistih s humanističnim in estetiškim poudarkom do razvejanih proučevanj politične kulture, ki vplivajo in uokvirjajo tudi raziskave in teorije javnosti. K večji raznolikosti – pač bolj na področju teorije kot empiričnih raziskav – nedvomno prispeva izredni razvoj področja ženskih študij, ki prispeva prav »diskriminirani ali cenzurirani pogled« v samo področje.
7. »Samo ena ženska med desetimi vidi v svojem soprogu istega moža, kakršen je bil preden se je z njim poročila. Devet od desetih žensk pravi, da se je mož spremenil. Vsaka tretja pravi, da se je spremenil na slabše.« (”The Woman’s Mind”, *Ladies’ Home Journal*, Februar 1962) To je ena izmed tipičnih ugotovitev (ki sem jo tudi našel »na slepo«) mnogih anketiranj, ki jih objavlja »nepolitični« tisk, vendar pa pogosto te raziskave opravljajo tudi znane in ugledne ustanove za raziskovanje javnega mnenja. Navedeno ugotovitev je podpisala sama Gallupova ustanova, »mater« vseh ustanov za raziskovanje javnega mnenja. Če bi iskali genealogijo sedanjih premestitev meje med javnim in zasebnim vse globlje v sfero zasebnega, bi najbrž ugotovili, da so takšne »nedolžne in zabavne« raziskave bile pomembni koraki »pozunanjevanja« zasebnosti državljanek in državljanov modernih družb.
8. Pravzaprav smo že v Sloveniji premeščanje meje med javnostjo in zasebnostjo izkusili ob referendumu o noveli zakona o oploditvi z biomedicinsko pomočjo, ki naj bi »umetno oploditev« omogočila tudi samskim ženskam. Raziskave javnega mnenja so se teme lotile kakor so vedele in znale. Napovedi o izidu referenduma so večinoma precej zgrešile volilni rezultat, kar najbrž priča o tem, da standardne metodologije za ugotavljanje preferenc volivcev prav spričo prestopa meje med javnim in zasebnim ali natančneje, intimnim, niso ustrezale.

Literatura

- Adorno, Theodor W. et al. (1972): *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Darmstadt, Neuwied: Luchterhand.
- Bourdieu, Pierre (1994): *Raisons pratiques*, Pariz: Éditions du Seuil.
- Bourdieu, Pierre (1980): *Le sens pratique*, Pariz: Édition de Minuit.
- Bourdieu, Pierre; Wacquant, Loïc J. D. (1996): *An Invitation to Reflexive Sociology*, 2. izdaja, Cambridge, Oxford: Polity Press.
- Debray, R(gis (1994): *Manifestes médiologiques*. Pariz: Gallimard.
- Dubey, Gérard (2001): *Le lien social à l’ère du virtuel*. Pariz: Puf.
- Giddens, Anthony (1996): *In Defence of Sociology*. Cornwall: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (1989): *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Mandič, Srna (2001): Uporabnost družbenih ved v prostoru med državo in civilno družbo. *Družboslovne razprave*, XVII, 36: 79 – 86.

Štrajn, Darko. (1999): Dialektika avre. *Anthropos (Ljubljana)*, let. 31, 1/3: 34-40.

Žižek, Slavoj (2002): Edini dobri bližnjik je mrtvi bližnjik. *Problemi letnik XL 1-2/Razpol 12*: 281 – 301.

Avtorjev naslov:

dr. Darko Štrajn

Pedagoški inštitut

Gerbičeva 62

1000 Ljubljana

tel: 01 420 12 40

e-mail: darko.strajn@guest.arnes.si

Rokopis prejet marca 2002, dokončno sprejet decembra 2002.

*Po mnenju uredništva je članek uvrščen v kategorijo:
izvirni znanstveni članek (s kvalitativno argumentacijo).*